

13. *Александров Е.* Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов. – София : Пресс, 1978. – С. 89; *Богуславский М.М.* Вказана праця. – С. 91; *Фердросс А.* Международное право. – М., 1959. – С. 449.
14. *Акуленко В.І.* На перехресті закону і совісті – К., 2001. – С. 337; *Акуленко В.І., Магазиннікова І.П., Мозир М.І., Тарасенко О.О.* Культурна спадщина людства. Збереження та використання. – Львів, 2002. – С. 22; *Кущарова М.* Знамя Мира – Красный крест культуры // Культура и время. – 2003. – № 2. – С. 169.
15. Цит. за: *Богуславський М.М.* Вказана праця. – С. 90.
16. Цит. за: *Богуславський М.М.* Вказана праця. – С. 90–91.
17. С веком наравне: Рассказы о картинах. – М., 1969. – Т. 2. – С. 4.
18. *Лукашук И.И., Наумов А.В.* Международное уголовное право. – М., 1999. – С. 177.
19. Международное право. – *Völkerrecht*. – Берлин: Информатик Медиа, 2011. – С. 718.

Акуленко В.І. Красота спасет мир, если право защитит красоту

Исследование посвящено рассмотрению становления системы международного права в сфере охраны культурного наследия и роли в этом процессе деятельности М.К. Рериха.

Ключевые слова: международное право, охрана памятников, М.К. Рерих, Пакт Рериха.

Akulenko V.I. Beauty will save the world, if the right to protect the beauty

Research is devoted to the consideration of the formation of the system of international law on the protection of cultural heritage and the role in this process activity of M.K. Roerich.

Key words: international law, protection of cultural heritage, M.K. Roerich, Roerich Pact.

Подано до друку: 07.04.2014 р.

УДК 351.853 (477) «1917/1921»

О.А. ДЕНИСЕНКО

Культурна спадщина про Українську революцію 1917–1921 років у формуванні історичної пам'яті

У статті висвітлюється роль культурної спадщини про події Української революції 1917–1921 років у формуванні історичної пам'яті. Автор акцентує увагу на місцях пам'яті й пам'ятниках, присвячених революційним подіям і діячам, у різних регіонах України. Досліджуються різні види і типи нерухомих історико-культурних об'єктів у контексті підготовки фундаментального 28-томного видання «Звід пам'яток історії та культури України».

Ключові слова: увічнення, культурна спадщина, пам'ять, революція, пам'ятники, місця пам'яті, «Звід пам'яток історії та культури України».

Важливу роль у збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті й національної свідомості народу відіграє історико-культурна спадщина. Візуальний компонент, який включає в себе пам'ятники, пам'ятні місця, будинки, монументи, меморіальні комплекси, музейні експозиції, цвинтарі, окремі поховання, створює меморіальний простір, який не лише відображає історичне минуле, але й активно формує суспільні погляди громадян. «Пам'ятки створюють особливий світ, являються важливою складовою культурного, ідеологічного середовища, в якому так само, як у природному живе

людина, вони пов'язані з далеким минулим, революційними та воєнними подіями. Вулиці, площі, канали, будинки, парки – нагадують <...> творіння минулого, в які вкладені талант їх творців і любов поколінь, входять в людину, стають мірилом прекрасного. Якщо людина байдужа до пам'яток своєї країни, вона байдужа і до своєї країни» – писав академік Д.С. Лихачов, який одним із перших порушив проблему зв'язку «пам'яті історії народу» і культурної спадщини [1].

Вивчення історико-культурної спадщини розширює простір науково-го пошуку, органічно включає її у контекст сучасних світоглядних цінностей, формує у суспільній свідомості історичну пам'ять, яка сприяє збереженню всього комплексу знань, відтворенню справедливості, відновленню більш повної картини минулого через пам'ятки і місця пам'яті. Із здобуттям Україною незалежності вітчизняна історіографія повертається до своєї власної національної історії і своїх героїв. З'явилися дослідження, де йдеться про цивілізований, позбавлений суб'єктивних тлумачень й ідеологічних штампів підхід до історичних подій і видатних українських діячів, пам'яток і об'єктів історико-культурної спадщини, що відповідає основному змісту гуманітарної політики України. Інтерес до історичного минулого стимулює процес відродження історичної пам'яті народу, який був позбавлений знати свою історію.

«Memory studies» (студії пам'яті) набувають розвою у сучасній зарубіжній і вітчизняній соціогуманітаристиці. Проблема історичної пам'яті, характерні риси і особливості формування, природа та форми вираження цього феномену розвинута в окремих наукових статтях вітчизняних учених О. Бойка, І. Гирича, В. Гриневича, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, А. Киридон, І. Колесник, Л. Нагорної, О. Удода, С. Єкельчика, Н. Яковенко й інших [2]. Досліджуючи теоретичні питання феномену пам'яті, вітчизняні науковці В. Верстюк, І. Гирич, Г. Денисенко, В. Скальський, І. Симоненко [3], акцентують увагу на пам'ятокзнавчому аспекті, ставленні громадськості до меморіального простору, сприйнятті суспільством знакових подій та історичних діячів через пам'ятки і місця пам'яті.

Мета даної статті – з'ясувати значення історико-культурної спадщини, зафіксованої у нерухомих пам'ятках і місцях пам'яті про Українську революцію, у формуванні історичної пам'яті.

Меморіальний простір України формувався упродовж усього розвитку нації і змінювався під впливом сучасних політичних і соціально-економічних процесів. Неповторний для кожної людини образ рідного краю – населеного пункту, навколишніх ландшафтів, історико-культурного середовища в цілому, важливою складовою якого є й нерухомі пам'ятки, набуває зна-

чення одного із визначальних факторів у формуванні відчуття Батьківщини, духовної спільності людей, їхньої національної та державної ментальності. Свідомість людей, життя яких із дитинства проходило переважно в умовах «типової забудови», часто позбавлена конкретного образу батьківщини, психологічного тяжіння до рідного краю, патріотичних почуттів [4]. Знайомство з важливими сторінками минулого нашої країни, духовним досвідом попередніх поколінь набуває у процесі сприйняття нерухомих пам'яток історії загальнодоступної, емоційної форми, сприяючи не лише знайомству з історичним минулим, але й усебічному розвитку людини. Участь у різних пошукових загонах, реконструкція воєнних подій, що стало особливо популярним в останні роки, створює наочно-образний характер цього процесу, відчуття особистої причетності кожного учасника до конкретних подій і персоналій вітчизняної історії.

Візуальний компонент історичної пам'яті українського народу протягом XX ст. неодноразово зазнавав великих втрат й ідейних переорієнтацій. Найбільш характерним став ленінський план монументальної пропаганди, згідно з яким знищувалися пам'ятники однієї епохи й увічнювалася пам'ять про державних і партійних діячів доби тоталітаризму. Масова руйнація релігійних архітектурних пам'яток прокотилася країною в 30-ті роки XX ст. Лише в монастирях Північного Лівобережжя України було знищено 6 пам'яток архітектури XVII ст., XVI–XVIII ст., XIV–XIX ст. Під гаслом потреб індустріалізації знімалися церковні дзвони і відправлялися на переплавку, вивозилися іконостаси та древні ікони, в церквах влаштовувалися клуби і складські приміщення. Особливо відчутними були втрати, понесені історико-культурним фондом Києва. Після перенесення до Києва у 1934 р. столиці радянської України, руйнування релігійних святинь набуло характеру чітко спланованої акції. Древній центр Київської Русі з її золотoverхими банями за прикладом Москви було вирішено перетворити в своєрідний еталон нового соціалістичного міста. У вересні 1934 р. у Києві розпочалося руйнування Михайлівського Золотоверхого собору, в 1935 р. – унікального монастирського комплексу в Межигір'ї. В березні 1936 р. ухвалено рішення про знесення Десятинної та Покровської церков. Подібна доля спіткала Військовий Микільський собор, дзвіницю Кирилівського монастиря, Трьохсвятительську церкву, Братський монастир [5]. О. Довженко у своєму «Щоденнику» писав: «Одне слово, двадцятий вік помстився. Погуляв по слідах і дев'ятнадцятого, і сімнадцятого, і одинадцятого. Зоставив біту цеглу, кам'яні коробочки, на які противно дивитися, і покарбовану землю. Мені здається, що в наступних часах нашу героїчну епоху будуть вважати епохою занепаду в багатьох смислах» [6].

Руйнувалися пам'ятки, постійно перейменовувалися назви міст і сіл, вулиць, промислових об'єктів на честь партійних і державних діячів, відповідно зносилися пам'ятники минулих епох. Меморіальний простір знаходився під впливом ідеологічного диктату, зносилися і встановлювалися пам'ятники тільки узгоджені з існуючим тоталітарним режимом. Проведенням різних церемоній, ритуалів, створенням меморіалів й обелісків, літературних і мистецьких «реквіємів», «місце пам'яті», ретельно відпрацьованих «ритуалів пам'яті» влада прагнула легітимізувати державну ідеологію [7]. Це стосується не тільки загалом пануючої партії (групи тощо), але й місцевої влади на рівні міста, села, котра будівництвом або реставрацією певних пам'ятників, міською забудовою прагне впливати на громадян із метою прийняття такої версії минулого, яка влаштовує владу на рівні міста, села.

Останнім часом із пам'ятниками відбуваються виразно окреслені регіональні особливості процесу трансформації меморіального простору країни. У демократичному суспільстві територіальні громади самі вирішують, які пам'ятники варто встановлювати і демонтувати. В окремих регіонах і містах процес встановлення національно орієнтованих пам'яток наштовхується на відчутний спротив місцевої громади. Водночас існують загальнонаціональні пріоритети щодо ідеологічного напрямку символічного простору, і такі пріоритети можуть значно відрізнятись від уподобань окремих груп населення. Державна політика формування історичної пам'яті має здійснюватися із врахуванням місцевих особливостей, але при цьому варто відокремлювати суспільні думки від політичних уподобань місцевої влади. Не завжди ціннісні й мотиваційні параметри, насаджувані державою, співпадають із світвідчуттям і настроями більшості громадян. У кожного індивіда своє власне уявлення про минуле, і саме воно є матрицею особистісної історичної пам'яті. Механізм конструювання історичної пам'яті відбувається відповідно до потреб сучасності. Важливим є відбір визначних постатей у минулому, важливих для ідентифікації певних соціальних груп чи суспільства в цілому, вибір подій, знакових для українського народу. Це, передусім, події національно-визвольної війни середини XVII ст., національно-визвольний рух українського народу упродовж всього історичного поступу. Гетьману Б. Хмельницькому, який сприймається у суспільстві як визначний державний і громадський діяч, установлені пам'ятники у багатьох українських містах. Готуючись до святкування трьохсотріччя возз'єднання України з Росією в 1954 р. планувалося спорудження пам'ятника гетьману в Переяславі-Хмельницькому та Триумфальної арки в Києві. Якщо комплекс запропонованих ідеологічних заходів не викликав у вищого політичного керівництва республіки ніяких сумнівів, то оголошення с. Суботів – батьківщини Б. Хмельницького – державним заповідни-

ком розглядалося як передчасне [8]. Невдовзі українські ідеологи замінили у своїх планах пам'ятник гетьману на монумент возз'єднанню. Тільки за часів незалежності, в умовах національного і культурного відродження України, дослідження й увічнення історії українського козацтва виходить на належний рівень. Останнім часом виявлено 1174 нерухомі пам'ятки, пов'язані з українським козацтвом, понад 200 пам'ятних місць – лише на Київщині [9].

XX століття асоціюється у колективній пам'яті людства з трьома революціями, двома світовими, громадянською та «холодною» війнами, трьома голодоморами, форсованою індустріалізацією та примусовою колективізацією, великим терором 30–50-х років, Чорнобильською катастрофою, проголошенням державної незалежності, затяжною системною кризою. Період 1917–1921 років невеликий за тривалістю, але в умовах століть бездержавності надзвичайно важливий і необхідний для історичної легітимзації сучасної держави. Це був час появи самобутніх і непересічних постатей, про яких пам'ятають і сьогодні, українських провідників, творців Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Більшість із них отримали загальноукраїнську популярність після 1991 р., коли змінилася політична ситуація, а пам'ять про творців української державності постала в межах національної парадигми. Почали досліджуватися колишні теми-табу, відкрилися архіви, дослідники звернулися до маловідомих тем, у т.ч. революційних подій 1917–1921 років. Ініціативи щодо вшанування видатних постатей Української революції 1917–1921 років виписані в указах Президента України у зв'язку з ювілейними річницями впродовж 2005–2009 років від дня народження видатних діячів УНР та ЗУНР. 16 травня 2005 р. виданий Указ Президента України «Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки М. Грушевського, Є. Петрушевича, В. Винниченка, С. Петлюри, В. Голубовича, В. Чехівського, С. Остапенка, Б. Мартоса, І. Мазепи, В. Прокоповича, А. Лівіцького, К. Левицького, С. Голубовича – для утвердження в суспільній свідомості об'єктивної оцінки їхньої ролі в історії, забезпечення консолідації української нації. 12 квітня 2007 р. був виданий Указ Президента України № 297 «Про заходи з відзначення 90-ї річниці подій Української революції та вшанування її учасників», який став підґрунтям для підготовки плану заходів з відзначення подій Української революції [10].

М. Грушевський, В. Винниченко увійшли в національну пам'ять українського народу, щодо їх постатей практично не існують ідеологічні суперечки. Після 1991 р. пам'ять про М. Грушевського повністю реабілітована. Ім'ям провідного історика і державного діяча названі наукові установи, навчальні заклади, існує 4 музеї (Київ, Львів, с. Сестринівка Козятинського району

Вінницької обл., с. Криворівня Верховинського району Івано-Франківської обл.), присвячені М. Грушевському [11]. Збудовано 9 монументів, зокрема в 1998 р. у Києві, біля Будинку вчителя, де в 1917–1918 роках проводилися засідання Української Центральної Ради на чолі з М. Грушевським. На відміну від пам'яті про М. Грушевського, пам'ять про голову Генерального Секретаріату УНР В. Винниченка відновлюється державою завдяки діяльності окремих суспільних діячів та громадських ініціатив. У 1993 р. ім'я В. Винниченка присвоєно Кіровоградському педагогічному університету, в 2010 р. у Кіровограді відкритий пам'ятник голові першого у ХХ ст. українського уряду та створена експозиція в обласному краєзнавчому музеї, де експонуються особисті речі громадського діяча та письменника, у Києві на будівлі Гуманітарного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка встановлена меморіальна дошка [12].

Найскладніший шлях із забуття доводиться долати постаті С. Петлюри. Відвідуючи Полтаву, її гості згадують про Полтавську битву, про перемогу Петра I над шведами. Однак не всі знають, що в цьому місті над Ворсклюю рівно через 170 років після трагічної поразки гетьмана І. Мазепи народився Симон Васильович Петлюра, голова Директорії УНР, Головний отаман армії УНР, один із українських борців за незалежну Українську державу. Незважаючи на плин часу, збереглися меморіальні будинки у Полтаві, де народився і навчався С. Петлюра, віднайдені будинки у Києві, де проходила його активна діяльність як громадсько-політичного та військового діяча: вул. Володимирська, 36, 57, 78; вул. Богдана Хмельницького, 26; вул. Прорізна, 22; у Вінниці (вул. Соборна, 48; вул. Чкалова, 15) [13], а також в інших містах. Постать С. Петлюри є найбільш контроверсійною у суспільному сприйнятті. В Україні є лише один пам'ятник С. Петлюри у Рівному, меморіальна дошка на будинку Полтавської духовної семінарії (тепер аграрний коледж) (вул. Сковороди 1/3), де він навчався в 1895–1902 роках. Закладання пам'ятного знаку 27 травня 2007 р. на місці спорудження пам'ятника С. Петлюри у його рідній Полтаві викликав громадський спротив і, навіть, суспільне протистояння [14]. В той же час, у містах Західної України – Івано-Франківську, Львові, Рівному, Стрию, Тернополі перейменовані вулиці в пам'ять видатного діяча українського визвольного руху, представники української діаспори ініціюють спорудження пам'ятників С. Петлюри за кордоном.

У Вінниці знаходяться будинок готелю «Савой», в якому з 2 лютого до 6 березня 1919 р. перебували міністри Директорії УНР (вул. Соборна, 48), а також будинок, в якому містився штаб-квартира військового і державного діяча С. Петлюри (вул. Чкалова, 15) [15]. Після вступу до Києва більшовицьких військ у січні 1918 р. Українська Центральна Рада в ніч на 28 січня виїхала

до Житомира й розмістилася у залізничних вагонах. З прибуттям Центральної Ради до міста було введено військовий стан, що викликало занепокоєння у житомирян. Щоб не наражати населення на небезпеку міська дума ухвалила рішення просити УЦР переїхати з Житомира. Місцем перебування Малої ради УЦР стала залізнична станція Коростень (збереглися приміщення депо). 12 лютого 1918 р. на станції під головуванням М. Грушевського пройшло історичне засідання, на якому було ухвалено рішення «визнати гербом Української Народної Республіки знак Київської держави часів Володимира Святого» [16]. З 15 лютого до 5 березня 1918 р. УЦР продовжувала свою законотворчу роботу в Житомирі. Пам'яткою, яка нагадує про буремні роки Української революції у місті став будинок (вул. Велика Бердичівська, 6), в якому розміщувалася Волинська Українська Рада, редакція газети «Громадянин», в якій працював український громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради Самійло Підгірський. 15 листопада 1917 р. у цьому будинку перед громадою виступив з промовою С. Петлюра [17].

Події початку ХХ ст. пов'язані з будинком Народного дому у Львові (вул. Театральна, 22), одним із найстаріших культурно-освітніх установ Галичини. Внаслідок українського національно-визвольного повстання, що відбулося в ніч із 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. у Львові, влада перейшла до Української національної ради, а 9 листопада 1918 р. новоутворена держава отримала назву – Західноукраїнська Народна Республіка, був створений тимчасовий виконавчий орган влади – Державний Секретаріат ЗУНР на чолі з К. Левицьким. В пам'ять про ці події на будинку встановлена меморіальна дошка. Головою («президентом») Української національної ради ЗУНР був обраний державний і громадський діяч, член Директорії УНР Є. Петрушевич, з 9 червня 1919 р. до 15 березня 1923 р. – диктатор ЗУНР. З нагоди 90-річчя проголошення ЗУНР 1 листопада 2008 р. на батьківщині Є. Петрушевича у м. Буську (Львівська обл.) на території гімназії його імені відкритий перший пам'ятник президенту Української національної ради ЗУНР [18].

Велике значення для майбутньої розбудови незалежної соборної Української держави мала злука ЗУНР і УНР. Початок об'єднання Наддніпрянської і Західної України в одній соборній державі поклало підписання у Фастові 1 грудня 1918 р. делегацією Української національної ради ЗУНР і представниками Директорії УНР попередньої угоди про об'єднання ЗУНР і УНР, ратифіковану 3 січня 1919 р. у Станіславі (тепер м. Івано-Франківськ) [19]. 22 січня 1919 р. у Києві було урочисто проголошено Акт про злуку ЗУНР (Галичина, Буковина і Закарпаття) і УНР (Наддніпрянська Україна) в єдиній соборній УНР, затверджений Трудовим конгресом України, який відбувся в оперному театрі Києва. Меморіальною дошкою в 1999 р. відзначений будинок

(м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 1), в якому з 2 січня 1919 р. працювала Українська національна рада, очолювана президентом Є. Петрушевичем, ратифікований Акт про злуку ЗУНР і УНР, а також будинок готелю «Австрія» (вул. Сікових Стрільців, 12), в якому в 1919 р. зупинялися М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра. В 2003 р. біля будинку, де працювали міністерства Державного Секретаріату ЗУНР (вул. Грюнвальдська, 11), споруджений гранітний монумент із бронзовими барельєфами Є. Петрушевича, К. Левицького, Л. Бачинського і Д. Вітовського [20].

Значне місце у національній пам'яті про визвольні змагання 1917–1921 років займають Крути. На дослідження подій, які відбулися там у далекому 1918 р. було накладено табу. Тільки в умовах розбудови Української незалежної держави повільно повертається до нас історична правда про героїчну молодь, що загинула в боротьбі за незалежність України. Під час наступу на Київ радянських військ під проводом полковника М. Муравйова в січні 1918 р. Студентський курінь сікових стрільців, сформований для охорони Української Центральної Ради із студентів Українського народного університету, університету св. Володимира та гімназистів Другої Української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства, гідротехнічної та військової лікарської школи, а також юнаки Першої Київської військової юнацької школи ім. Б. Хмельницького, щойно прибулі з фронту у районі залізничної станції Крути (Чернігівська обл.) зайняли оборону важливого залізничного вузла. На початку наступу шеститисячного більшовицького війська оборону тримали за різними даними від 420 до 700 українських студентів, вояків та юнаків на чолі з сотником А. Гончаренком. Маючи значну перевагу в живій силі, наступаючі радянські війська зім'яли оборону й знищили всіх, хто потрапив у полон. Тіла 27 студентів пізніше були поховані селянами у братській могилі біля станції. Всього за свідченнями учасників бою було поранено, убито та розстріляно близько 300 українських вояків [21].

9 березня 1918 р. М. Грушевський на засіданні Малої Ради запропонував вшанувати пам'ять загиблих і перенести їх тіла до Києва, на Аскольдову могилу. Зібрання вшанувало пам'ять героїв вставанням й ухвалило рішення «Прийняти похорон на кошт держави» [22]. Віднайдені тіла загиблих січовиків Студентського куреня були перевезені до Києва і 19 березня 1918 р. поховані в братській могилі на Аскольдовому кладовищі [23]. «В Крутах загинув цвіт української шкільної молоді, – писав автор статті на сторінках газети «Нова Рада» 16 березня 1918 р. – Загинуло кілька сот найкращої інтелігенції – юнаків-ентузіастів української національної ідеї. Така втрата для культурної нації була б важкою; для нашого народу вона безмірна» [24].

Питання про увічнення пам'яті героїв постало відразу після їх похорону. 2 травня 1918 р. з пропозицією щодо увічнення подвигу молоді звернувся до міністра народної освіти Української Держави М. Василенка один із відомих наукових і культурних діячів, професор університету св. Володимира Г. Павлуцький. У зверненні, зокрема, наголошувалося: «Пережита епоха героїчного напруження, коли в хвилинах війни зусиллям найкращих синів України було здійснено давню мрію народу – утворення незалежної національної держави. На оборону національно ідеї, культури і права встали усі красніші сили народу і на чолі їх учащаяся молодь: школярі та студенти. В боях під Бахмачем полягло багато цих молодих героїв, ціною своєї крові заплативши за волю рідного краю. Треба щоб пам'ять про них назавжди залишилась на Україні. Для цієї мети як найбільш відповідає постановка їм монумента на одній з площ Києва» [25]. Ідея про будівництво монумента була підтримана главою держави, який пообіцяв виділити грошову допомогу. Був створений спеціальний комітет, який оголосив всенародний збір коштів на будівництво пам'ятника борцям за незалежність України [26]. На жаль, у той час ці ідеї залишилися нереалізованими.

Суттєвим імпульсом із увічнення героїки того періоду, пам'яті про історичні події, стало відзначення 75-ї річниці трагедії під Крутами. На полі бою і на місці поховання героїв у Києві встановлені хрести, справжнім пам'ятником їм став військовий лицей у Львові імені Героїв Крут. У 1991 р. Українська студентська спілка оголосила конкурс на проекти пам'ятників полеглим студентам і гімназістам, що мають бути встановлені на залізничній станції Крути і на Аскольдовій могилі в Києві [27]. 1995 р. представники київської молоді встановили тут дерев'яний хрест і чорний кам'яний обеліск із пам'ятним написом [28]. З точки зору пам'яті важливо, що у 2008 р. споруджений Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут», діє виставка «Штабний вагон армії УНР. Битва під Крутами», які лише за період з жовтня 2008 р. до лютого 2009 р. відвідало 87 організованих екскурсій, близько 8000 відвідувачів [29].

Важливе значення для формування пам'яті мають різні комемораційні заходи, пов'язані з ушануванням пам'ятних дат, покладанням квітів до пам'ятників визначних діячів Української революції, різних ритуалів, які стали повсякденною практикою офіційної влади. Встановлення Дня захисника Вітчизни, Героїв України, Соборності, Незалежності, Пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій, створення Музею Української революції 1917–1922 років (спочатку Музей УНР) – певні заходи на шляху формування колективної пам'яті. З 2011 р. він функціонує як відділ Національного музею історії України у приміщенні Педагогічного музею, резиденції українського

парламенту революційної доби, де були прийняті чотири Універсали – основні законотворчі документи нової держави.

На жаль, пошановані далеко не всі діячі та важливі події доби Української революції. Якщо провідні учасники революції вшановані на державному рівні, то увічнення пам'яті про інших громадських, військових діячів періоду революції має бути, принаймні, на місцевому рівні. Подальші розвідки про увічнення подій і визначних діячів Української революції 1917–1921 років пов'язані з дослідженням меморіального простору України. Це питання не має однозначного вирішення, воно вимагає ґрунтовного дослідження, тривалої роботи з широким колом джерел, обов'язкового візуального обстеження пам'яток.

Враховуючи складну ситуацію, в якій перебуває громадське життя України, необхідно пристосовуватися до реалій сучасного сприйняття минулого громадянами в різних регіонах, виважено спрямовувати процес формування пам'яті, в т. ч. у контексті культурної спадщини. Послідовна інформаційно-роз'яснювальна робота серед населення, врахування місцевих особливостей, політична воля представників державної влади сприятимуть вирішенню консолідації українського суспільства й формуванню єдиної історичної пам'яті, що має бути пріоритетом гуманітарної політики держави.

Джерела та література

1. *Лихачев Д.* Память истории священна (Беседа с директором Государственного музея А.С. Пушкина в Москве М.М. Бариновым) // *Прошлое – будущему. Очерки и статьи.* – Л. : Наука, 1985. – С. 83–84, 98; *Він же.* Екологія культури // *Прошлое – будущему. Очерки и статьи.* – Л. : Наука, 1985. – С. 49.
2. *Бойко О.Д.* Феномен історичної пам'яті в сучасному українському контексті: характерні риси та особливості // *Шкільна історична освіта України: зміст, проблеми, пошуки.* – Х. : Гімназія, 2010; *Гриневич В.А.* Радянська міфотворчість довкола Великої Вітчизняної війни // *Сторінки воєнної історії України.* Зб. наукових статей. – Вип. 10. – Част. 1. – К. : Ін-т історії України НАН України; *Зашикільняк Л.* Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 15/2006-2007; *Колесник І.* Концепт «пам'ять» як аналітична структура: український вимір // *Національна та історична пам'ять.* Зб. наукових праць. – Вип. 3. – К., 2012. – С. 171–181; *Нагорная Л.* Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 324 с.; *Вдов О.* Про актуальні проблеми інтеграції історичної науки і освіти // *Шкільна історична освіта України: зміст, проблеми, пошуки.* – Х. : Гімназія, 2010; *Єкельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – К., 2008; *Яковенко Н.* Вступ до історії. – К. : Критика, 2007.
3. *Верстюк В., Скальський В.* Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. // *Проблеми вивчення української революції 1917–1921 рр.* – Вип. 5. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010; *Капась І.* Історична пам'ять про антинацистський рух опору радянських партизан і підпільників Наддніпрянщини: генеза, механізми процесу // *Красзнавство.* – 2011. – № 1.

4. *Гирич І.* «Історичний шлях» у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми // Пам'ятки України. Історія та культура. – 2007. – № 1; *Симоненко І.* Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4 (13).
5. *Піскова Е., Федорова Л.* Нерухомі пам'ятки історії // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 228 (див.: *Боярський П.В.* Теоретические основы памятниковедения // Памятниковедение: Теория, методология. практика. – М., 1986. – С. 31).
6. *Нестуля О.* Доля церковної старовини в Україні. 1917–1942 рр. – Ч. II. Кінець 1920-х – 1941 рр. – К., 1995. – С. 172–173.
7. Пам'ятки України. – 1989. – № 1. – С. 38.
8. *Нагорна Л.* Вказана праця. – С. 8.
9. Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х – 80-х рр. ХХ ст. Збірник документів та матеріалів. – К. : Рідний край, 1997. – С. 7.
10. *Демиденко О.* Увічнення та збереження історії козацтва... автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 14; *Денисенко Г.* Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини. - К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – С. 146.
11. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793/2005>; www.zakon1/rada.gov/ua/cgi-bin/laws/main.cgi
12. *Верстюк В., Скальський В.* Вказана праця. – С. 15.
13. Там само. – С. 12; *Огієнко В.* Траскторії пам'яті: Михайло Грушевський, Володимир Винниченко та Симон Петлюра в національній пам'яті // Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. – К., 2013. – С. 209.
14. Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн. 1, ч. 2. – К. : Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004; Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн. 1, ч. 1. – К. : Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999; Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Словникова частина. – Вінниця : «ДП» Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 143–144.
15. *Огієнко В.* Вказана праця. – С. 210.
16. Пам'ятки історії та культури Вінницької області... – С. 143–144.
17. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К. : Наук. думка, 1997. – С. 165–166.
18. Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури міста Житомира і Житомирського району. – Вип. 6. – Житомир : «Полісся», 206. – С. 108.
19. Режим доступу: [Камінар.1nu.eche.ua/?p=1423](http://kamienar.1nu.eche.ua/?p=1423)
20. *Тимченко Р.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 132.
21. *Гаврилів Б.* ЗУНР у пам'ятках історії та культури. – 2008. – С. 51.
22. *Панькова С.* Пам'ятне місце перепихання вояків Студентського куреня, загиблих під ст. Крути 1918 // Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн. 1, ч. 2. – К. : Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 841–842.
23. Українська Центральна Рада... – С. 191.
24. *Крип'якевич І., Долинецький М.* Історія України. – Львів, 1991. – С. 171.
25. Трагедія на Крутах // Нова Рада. – 1918. – 16 березня.
26. Відродження. – 1918. – Ч. 126. – 1 вересня.

27. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2201, оп. 1, спр. 1231, арк. 1–1зв.
28. Кузьминець Ю. Вшанування пам'яті героїв бою під Крутами // Ми діти твої, Україно! – К. : Інститут історії України НАН України, 2000. – С. 96.
29. Панькова С. Вказана праця. – С. 842.
30. Верстюк В., Скальський В. Вказана праця. – С. 10.

Денисенко Е.А. Культурное наследие об Украинской революции 1917–1921 гг. в формировании исторической памяти

В статье освещается роль культурного наследия о событиях Украинской революции 1917–1921 гг. в формировании исторической памяти. Автор акцентирует внимание на местах памяти и памятниках, посвященным революционным событиям и деятелям, в разных регионах Украины. Исследуются различные виды и типы недвижимых историко-культурных объектов в контексте подготовки фундаментального 28-томного издания «Свод памятников истории и культуры Украины».

Ключевые слова: увековечивание, культурное наследие, память, революция, памятники, места памяти, «Свод памятников истории и культуры Украины».

Denysenko H.A. Cultural heritage about the events of the Ukrainian revolution 1917–1921 in the historical memory

The role of the cultural heritage about the events of the Ukrainian revolution 1917–1921 in the formation of the historical memory is illuminated in this article. The author accents her attention at the memory places and monuments devoted to the revolutionary events and participants in the different regions of Ukraine. The different varieties and types of the immovable history and cultural objects are studied according to the preparation of fundamental edition in the 28 volumes «The Register of the history and cultural monuments of the Ukraine».

Key words: perpetuation, cultural heritage, memory, revolution, monuments, memory places, «The Register of the historical and cultural monuments of Ukraine».

Подано до друку: 14.02. 2014 р.